

PUIG I CADAVALCH I LA PRIMERA INTERVENCIÓ A SANT PERE D'ÀGER (1922-1923)*

FRANCESC FITÉ LLEVOT
Universitat de Lleida

RESUM

Aquest article aborda la primera restauració documentada de Sant Pere d'Àger (1922-1923), impulsada per la Mancomunitat de Catalunya i el seu president Josep Puig i Cadafalch, amb la intervenció molt directa de Jeroni Martorell. També s'ofereixen dades de la que fou la primera intervenció arqueològica al monument, a la zona de la cripta i del claustre, sota la direcció de Joan Colominas, amb la notícia d'algunes de les troballes. A l'inici, a manera de preàmbul, s'aporta informació sobre el procés de destrucció que patí el monument entre la segona meitat del segle XIX i el primer quart del segle XX.

PARAULES CLAU: Art medieval, arquitectura, escultura, patrimoni/restauració, arqueologia

ABSTRACT

This paper addresses the first documented restoration of St. Peter of Ager (1922-1923), promoted by the *Mancomunitat de Catalunya* and its president Josep Puig i Cadafalch, with a direct intervention of Jeroni Martorell. It also pro-

* El present estudi s'inscriu en el marc del projecte d'investigació *Producción artística y consumo en el mundo urbano catalán en época gótica dentro del contexto europeo* (ref. HUM2004-02898/ARTE, Ministerio de Educación y Ciencia, investigador principal Dr. Francesc Fité). Així mateix, el treball compta amb el suport del *Grup de Recerca d'Estudis Medievals Espai, poder i cultura* (Universitat de Lleida, grup d'investigació consolidat amb reconeixement de la Generalitat de Catalunya, coordinat pel Dr. Flocel Sabaté).

vides data about the first archaeological excavation carried out at the monument, in the area of the crypt and the cloister, under the direction of Joan Colominas, with news of some of the findings. At the beginning, as a preamble, the text provides information on the destruction suffered by the monument between the second half of the nineteenth century and the first quarter of the twentieth century.

KEYWORDS: Medieval Art, Architecture, Sculpture, Heritage/Restoration, Archeology.

L'any 1940 es tancava definitivament al culte la Col·legiata de Sant Pere d'Àger,¹ després de les destrosses sofertes durant la primera guerra carlina i d'haver-se convertit el seu recinte i edificacions en caserna militar. Hom pot afirmar que, de plaça militar carlina transitòria, passà a convertir-se en quarter dels cristins o governamentals que adaptaren el conjunt a les funcions pròpies d'una caserna, amb un governador militar, sota el comandament del qual restà una petita guarnició permanent de soldats.

Es creà així una nova situació que comportà importants transformacions i obres d'adaptació, així com de reparació,² després de les destrosses sofertes per algunes parts del recinte murallat i de les edificacions durant el setge dels cristins, moment en què era governador de la plaça Joan Castells qui resistí els duríssims bombardejos de l'11 de febrer de 1839 i els assalts del baró de Meer mentre va poder.³ Com en el cas de Lleida amb el barri de la Magdalena, després de la Guerra

¹ Comptem amb un testimoni inestimable, el diari d'un farmacèutic que ens narra els principals fets que va patir la població en els anys de guerra entre 1835-1839, sobretot en els dos darrers; així l'1 de juliol de 1838 anota que les esglésies d'Àger havien patit molt arran de l'acció de les tropes cristines o liberals, sense especificar més. Un mes després, detalla més destrosses cristines, indicant, pel que fa a la col·legiata, que "no es troba més que cendres i voltes desplomades. Posaren foc a la sagristia, vestidor, peces del monument, altar del Cor de Maria, i de Nostra Senyora del Roser, sense que hi hagi quedat una fusta d'un dit sense cremar...". Entre el 3 i el 6 de gener de 1839 anota endemés que s'amagaren "el seny" i la resta de campanes de Sant Pere. Finalment, el 12 de febrer de 1839, dóna compte del setge i atacs de l'artilleria i del bombardeig de la vila. Concretament, descriu com cinc peces d'artilleria, al llarg de tot el matí, arribaren a disparar 982 canonades contra el "fort", que situa en el "reducte" – una torre fora del recinte de la col·legiata – i la "col·legiata", obrint una gran bretxa al seu recinte, a l'indret de la "botiga" i de l'aula capitular, precisa. La "botiga" suposem que estava al costat de l'aula capitular i que era el lloc on es guardaven els medicaments per atendre els ferits. Vegeu Eduard GONZÁLEZ I MONTARDIT, *Un farmacèutic d'Àger en la guerra dels carlins*, Bellpuig, impr. Saladrígues, 2003, p. 87, 90, 96-97 i 100-101.

² Tot i que es conserva poca informació, una consulta a l'Arxiu Militar de Madrid ens va permetre constatar l'existència d'alguna notícia sobre dites reparacions, acompanyada de croquis sobre les obres a realitzar per adequar el recinte a caserna. És a dir, per habilitar els espais a dormitori, cuina, presons... D'altra banda, hi ha dades sobre alguns dels governadors militars, sobretot durant la primera època; per tant, resta per fer tota una tasca de recerca històrica que no abordarem en aquest treball.

³ Sobre el setge d'Àger de l'11-12 de febrer de 1839 podeu veure Fra Pere SANAHUJA, *Historia de la villa de Àger*, Barcelona, Seráfica, 1961, p. 301; també Eduard GONZÁLEZ I MONTARDIT, *Un farmacèutic...* p. 20-22, on es refereix al governador de la plaça, en Joan Castell, fill d'Àger, del mas de Mossenye i a com, quan ja no va poder resistir més el setge del Baró de Meer, va optar per fugir amb

de Successió, a Àger fou arrasat també tot un barri, annex al castell, per la banda de ponent, per tal d'eliminar les construccions que podien obstaculitzar les funcions defensives de la plaça. El caràcter de plaça militar es va mantenir fins la darrera guerra carlina, és a dir, fins el darrer terç del segle XIX.⁴

No cal dir que aquest caràcter únicament militar de la plaça la beneficià molt poc, ja que, donada la seva minsa importància, un cop efectuades les esmentades reformes dels militars, la guarnició es limità a mantenir els edificis subsistents amb reparacions del tot puntuals i quan algun edifici s'arruïnava, generalment era abandonat. Hem de dir, d'altra banda, que aquesta és una etapa sobre la qual en coneixem molt poc. En restar desafectada la Col·legiata sabem, per exemple, que foren traslladats tots els elements mobles litúrgics, considerats útils o de vàlua, que se salvaren a la parroquial de Sant Vicenç.⁵

Entre aquests, el sarcòfag romà que feia les funcions de pica baptismal per tal de seguir efectuant-les a la parròquia.⁶ També fou traslladat l'arxiu i la biblioteca capitular per als quals s'habilità una estança als peus del col·lateral sud, afegit a la fàbrica del temple en aquesta mateixa època.⁷ Així mateix, fou traslladat el retaule major, que era barroc (segle XVII), de fusta policromada, i el que restava del tresor, després del robatori dels francesos durant la Guerra de la Independència.⁸ A més

tots els habitants de la vila durant la nit, de tal forma que, quan penetraren els cristins dins de la població la trobaren deserta. Per a la figura de Castells podeu consultar Domènec CAFRROVÉ i VIOLA, «El general Castells»..., p. 253-269.

⁴ La darrera guerra carlina tingué lloc entre els anys 1872 i 1876. No hem cercat dades sobre la marxa dels militars, però no deuria produir-se molt més enllà d'aquestes dates, ja que en el 1885, ho veurem més endavant, el conjunt de Sant Pere va passar a mans del govern municipal de la vila.

⁵ Mossèn Laureà Soler, sacerdot i beneficiat de la catedral de Lleida i fill d'Àger, en l'opuscle que comentem més endavant que es publicà el 1923, ens deixa una imatge viva d'aquest trasllat dels mobles litúrgics en restar desafectada la col·legiata «...*Els altars i el mobiliari foren baixats a Sant Vicenç. Després s'emportaren les teules i el fustam de la coberta. Els agerencs, quan els saltava pedra de fil en re-edificar llurs cases en ruïnes (després de la primera guerra carlina), prenen les pedres que hi havia per terra; i, un cop acabades aquestes, no tenien cap escríptol a tirar a terra pilastres i arcades...*». Vegeu Laureà SOLER, *Per a la conservació...*, s. p.

⁶ Francesc FITÉ, «Arte y poder...», p. 198-204.

⁷ Fou promoguda pel darrer arxiprest de la Col·legiata d'Àger, Libori Torres i Torres que morí el 1851, el mateix any que era suprimit l'Arxiprestat, arran del concordat de l'Estat Espanyol amb la Santa Seu, essent Pius IX papa. Així consta en la seva làpida sepulcral de marbre, erigida en el presbiteri d'aquesta nova nau que deuria construir-se segurament en els anys quaranta de dit segle.

⁸ Els inventaris dels Llibres de Visita, ens permeten conèixer els objectes litúrgics que foren traslladats a la parroquial de Sant Vicenç, alguns d'ells desapareguts durant la darrera guerra civil de 1936-1939. Quant al robatori francès, vegeu Laureà SOLER, *Per a la conservació...*, on ens explica: «*L'any 1811, la vall fou envaïda pels francesos, els quals, irats per les molèsties i baixes que els havia ocasionat la partida de paisans armats que organitzà D. Francesc Montardit, i que a la mort d'aquest manava son germà D. Joan, feren gran dany a la Col·legiata i a les cases del veïnat... Robaren, d'un amagatall que hi havia a la torre del Negre, tots els ornaments més valuosos de Sant Pere; i per voler de Déu no van trobar les joies precioses d'argent amagades a la masia de Conill...*» —dos llocs dels que es conserva memòria—. Dels retaules gòtics, ens consta únicament el trasllat dels dos relleus i la Mareddéu que formaren part del retaule de Santa Maria la Vella que presidia la cripta, conservats actualment al

a més del tresor, com a elements de la *memoriae ecclesiae*, foren traslladades també les despulles dels darrers arxiprests; tots els del segle XVIII, juntament amb les respectives laudes sepulcral, essent sebollits al terra de l'esmentat col·lateral meridional. L'any 1856 també s'hi traslladaren les que es consideraren aleshores despulles d'Arnau Mir de Tost, arreplegades, per manament del bisbe de Lleida, de la seva pròpia tomba profanada, ubicada al costat dret del presbiteri de Sant Pere.⁹ Donat

MNAC, descrits en la capella privada dels Sanuy l'any 1886, quan fou visitada per la comissió científica del Centre Excursionista de Catalunya –vid. «Visita a Àger», p. 554, on llegim “...En la capella particular de casa Sanuy, vegérem una antiga imatge de la Verge, dos frisos que constitueixen les gradas del altar, y dos dels magnífics baixos relleus que's trobaven en la iglesia subterrànea de la Colegiata, representant lo Naixement del Redemptor l'un, y l'altre la Presentació en lo temple...”. Aquests relleus i la Verge es vengueren uns anys després, passant a formar part de la col·lecció Batlló, des d'on ingressaren al MNAC. La resta de relleus de retaules gòtics de Sant Pere que se salvaren de la destrucció, en aquesta mateixa època, passaren al Museu Diocesà de Lleida, fundat el 1892 pel bisbe Messeguer, com més endavant documentem. Cal dir que la identificació del retaule de Santa Maria la Vella la verificà, l'any 1932, Agustí Duran i Sanpere –vid. de l'autor «Fragments d'un retaule d'Àger», pàg. 42-49; o també el primer volum de *Els retaules de pedra*, p. 14. Volem afegir a la notícia aportada sobre aquest antic retaule, una de nova que hem conegut quan la redacció d'aquesta nota estava enllestida, extreta d'una carta enviada el 19 de juliol del 1905 per l'aleshores rector de Sant Vicenç d'Àger, mossèn Francesc Mora, al bisbe Ruano de Lleida. En la carta el rector informa al bisbe sobre la població d'Àger, referint-se novament a la capella Sanuy. Llegim “Àger población centro de residencia y operaciones de las tropas de los dos bandos desde la guerra de los siete (años) y gobernada siempre por los liberales, pues aunque ha habido algunos alcaldes que han hecho y hacen alarde de carlistas como los dos anteriores al actual los dos imprimieron docientas pesetas destinadas en el presupuesto municipal para funciones religiosas: uno el dueño de la casa Sanuy que tienen una capilla pública en su casa cuyo altar y demás fue extraído de la excolegiata a más de dos piedras que los anticuarios les compraron por el precio de cien pesetas, y en esta capilla á pesar de ser pública todos los sacerdotes que les place celebra allí sin permiso ni consentimiento del cura y aun según se dice tienen una reja de hierro de dicha excolegiata de grandes dimensiones; el otro es el (...) sastre llamado Agustín Soler, hermano del beneficiado de Santa María de la Catedral (de Lleida) D. Laureano Soler...”. Mercès a la primera dada aportada, hem pogut deduir que les dues pedres que surten mencionades són els dos relleus que es troben al MNAC i cal suposar que també seria venuda aleshores la imatge titular de pedra de la Mareddedéu. A més a més, sens dubte, la carta és un bon testimoni de l'espoli que patia la col·legiata per part dels habitants de la pròpia vila –vid. Arxiu Diocesà de Lleida, fons Ruano, lligall 19.

⁹ Profanat el sepulcre d'Arnau Mir de Tost, per manament del bisbe de Lleida, aleshores administrador apostòlic de l'Arxiprestat *Vere nullius* de Sant Pere d'Àger, el rector de la parròquia de Sant Vicenç, Antoni Sancho, s'encarregà de recollir les despulles que restaven i de traslladar-les a la parròquia, on foren dipositades en una petita arqueta de fusta, acompanyades d'un document donant-ne fe que duu la data de 6 d'agost de 1856. El lloc elegit per dipositar-les fou també el costat dret del presbiteri, en un reconditori, sobre el qual es disposà una làpida de guix, pintada, amb un epitafi, elaborat possiblement pel propi Sancho o un altre dels canonges d'Àger, que ratifica la deposició de les despulles. Diu el text: “D.O.M. De Arnaldo Mir de Tost que al agareno / el solar conquistó del templo santo / y del Ebro al Piren de gloria lleno / repitese aun su nombre con encanto, / Un resto existe aquí cual mano impial olvidó en su violada tumba fría”. El 2 de novembre de 2009, foren exhumades i analitzades les restes esmentades i fou quan es descobrí el document assenyalat, en el que llegim “Habiendo quedado derruida la yglesia de S. Pedro de la ynsigne colegiata de esta villa en la guerra civil de siete años, y suprimida dicha colegiata, cuja guerra empezó en 1833 y tuvo fin en 1840, fueron trasladados los restos del fundador de dicha colegiata en la parroquia D. Arnaldo de Tost, y pusieron estos en dicha platea por orden del Illmo. Sr. Obispo de Lérida. Ager 6 de agosto de 1856. Antonmio Sancho cura”.

el caràcter de fundador de la Col·legiata, en convertir-se Sant Vicenç en el temple successor de Sant Pere, les despulles foren dipositades també al costat dret del presbiteri, en el lloc de més honor, tot i que en aquest cas guardades dins una petita arqueta de fusta que es diposità en un reconditori del mur que es segellà amb una lauda sepulcral de guix, simulant les de marbre de tradició clàssica.¹⁰

Si la nova situació de caserna militar suposà una poca cura pels elements artístics subsistents i un seguit de profanacions i mutilacions de molts dels elements que restaven, tant de l'antic temple abacial, i després arxiprestal, com del claustre gòtic, amb la marxa dels militars, a finals del segle XIX, la situació encara s'agreuja més, ja que es convertí en un recinte abandonat, abocat a un depauperament progressiu i a l'espoli, i augmentà l'ensorrament de cobertes i murs, cada cop de forma més alarmant.¹¹ Hem de dir, no obstant, que la fàbrica del temple no va sofrir cap destrucció durant les guerres d'època moderna, inclosa la carlina. De fet, el que succeí és que la volta de la nau s'ensorrà de sobte, en una data imprecisa, vers mitjan segle XIX. Mossèn Laureà Soler recorda aquest fet tràgic a l'opuscle citat de l'any 1923 "... En retirar l'exèrcit el baró de Meer, deixà un destacament de soldats de guarnició de la plaça.... les malifetes que sofrí la Col·legiata durant aquest temps no tenen fi ni compte. Amb tot, la solidesa de les parets i voltes de l'església era com abans. Únicament, els soldats, que havien calat foc a un altar, varen obrir un forat a la volta de la nau del mig perquè sortís el fum.... Però algú va donar el crit: "Sant Pere cau". La veu va córrer i l'església romànica de Sant Pere, el vell temple que havia petrificat tota la nostra història i en les naus del qual ressonaren per espai de vuit centúries les alegries i dolors dels nostres avantpassats, quedà abandonat per sempre més..."¹² (fig. 1-3).

¹⁰ Vegeu nota 9.

¹¹ A la nota 5 transcrivim un text de Laureà Soler que evoca molt bé l'abandó i com es convertiren els enderrocs de la col·legiata en pedrera d'aprovisionament de materials per a la reconstrucció de les cases del poble després de les destruccions de l'esmentada primera guerra carlina. Encara avui en dia, es poden veure nombroses pedres reutilitzades arreu, com impostes romàniques treballades emprades com a bases de balcons; pedres de fil, procedents del claustre, integrades en façanes d'edificis com el de l'hospital, refet a mitjan segle XIX o, per exemple, en les arcades del pont d'En Rosell, prop del safareig de Sant Martí. Quant a enderrocaments provocats per a obtenir materials, el més greu fou el de la cripta, ja que es desmantellà, força abans de 1886, per emprar les columnes i capitells per la creació d'un *Via Crucis*. La comissió de l'excursió científica esmentada de 1886 deixa constància palesa dels fets en descriure la cripta "...La cripta ó iglesia subterránea's troba enrunada des que's van arrancar las interessants columnas que sostenian las voltas, per a servir d'aguant á las capellas del Via Crucis, d'ahont d'aquí á poch temps baurán desaparegut per complert. Seria convenient que la ilustrada Comissió de Monuments de Lleyda procurés recollirne y conservarne alguns, com objectes d'indispensable interés arqueològicb..." -vid. Laureà SOLER, *Per a la conservació...*, p. 554.

¹² Vegeu Laureà SOLER, *Per a la conservació...* De fet, s'ensorrà únicament la volta de la nau, segurament per haver-se debilitat els pilars en desposseir-los de les columnes adossades de llurs quatre costats, en reformes que es portaren a terme al llarg del segle XVIII de les que se'n fa ressò encara Jaime VILLANUEVA, *Viage literario...* p. 125. De les dues naus restants, la meridional es consolidà perquè foren emparedades les arcades, impedit així un enderroc que no s'evità en el cas del col·lateral nord.

FIGURA 1. Col·legiata de Sant Pere d'Àger, vista de conjunt, segona meitat segle XIX (c. 1875).
(Fotografia J. Manetes).

FIGURA 2. Col·legiata de Sant Pere d'Àger, vista de conjunt, 1922. (Fotografia J. Colominas).

FIGURA 3. Col·legiata de Sant Pere d'Àger, per la banda nord, c. 1909-1918. (Fotografia Josep Puig i Cadafalch).

Fotografies antigues, del segle XIX, o de principis del segle XX, permeten advertir la seva existència encara i el seu enderroc progressiu (fig. 1-3). En la descripció que s'ofereix de la Col·legiata l'any 1886, per part de l'esmentada comissió científica d'excursions, es descriuen encara les dues naus subsistents. Llegim “...En ruinas gran part d'ella, se conservan duas naus de las tres que tenia la iglesia. Obra d'últims del segle XI al començ del següent, es d'estil romànic. La nau central esta separada dels laterals per quatre archs, de quals pilars surten los archs formers que divideixen las voltas de mitj canó de cada nau, terminant en ménsulas adornadas ab entrellassats. Dels tres absides, lo central es realment bell, partit per columnas adossadas al mur, y unidas entre si per exbornada cornisa. Son també notables los bonichs capitells d'aquellas.....” —«Visita a Àger», p. 554.

Pel que fa al claustre gòtic, es mantingué sencer fins al segle XVII, la galeria nord sucumbí durant el setge de 1647, en la Guerra dels Segadors. Aquest setge, el primer que patí la població amb artilleria, ens el narra vivament el mateix Laureà Soler "... *va ésser batuda la banda nord i ponent del castell i muralles de la vila. A la que pujava des de l'extrem de la que avui es anomenada raval de Sant Martí, vora amunt de la costa de Solano, se li obrí bretxa en el seu punt d'unió amb el castell. Per aquella obertura es llançaren els francesos a l'assalt... També la Col·legiata sofri gran perjudici. El preciosíssim claustre gòtic, com reliquiari que es romp, fou bàrbarament trossejat. L'ala del nord caigué per a no aixecar-se mai més...*"¹³

Reprenent el discurs, direm només que la ruïna era a principis del segle XX d'unes dimensions tan considerables que tot l'edifici, i sobretot el campanar, perillava d'ensorrar-se i de caure sobre el conjunt de la població. Aquesta situació límit portà a cercar mesures urgents per part dels habitants més cultes i sensibles de la vila. Sobre la reacció a aquesta situació alarmant i les mesures que es prengueren per frenar-ne la ruïna, tractarà el que exposarem a continuació, explicant els fets que van conduir a la que podem considerar la primera fase de restauració de la Col·legiata de Sant Pere d'Àger.

Per adonar-nos de la situació a què arribà la Col·legiata, posseïm una valuosa carta tramesa l'1 de novembre de 1922 al bisbe Miralles de Lleida per part de l'aleshores arxiprest de la parròquia de Sant Vicenç d'Àger, en Josep Lles, on, en resposta a la seva petició, l'informa de la greu situació de la Col·legiata i de les mesures preses "... *A consecuencia de las excesivas lluvias del pasado año, cayó con estrépito uno de los dos aleros que quedaban del claustro gótico de S. Pedro,*¹⁴ *el ábside central románico de la ex-colegiata se agrietó, y se acrecentó considerablemente la grieta que ya existe de aquella enorme torre con su base ciclopea del mismo estilo, amenazando con su caída sepultar en ruinas a la mitad de la población, que desde entonces vive justamente alarmada. Esta (villa) después de repetidas instancias, ha logrado despertar al Ayuntamiento, el cual convocó a lo más significado de la villa,*

¹³ Laureà SOLER, *Per a la conservació...* De les tres galeries que restaven, l'oriental fou la primera en arruïnar-se (fig. 1, 6 i 7). En la primera fotografia conservada de la col·legiata que realitzà el fotògraf lleidatà J. Manetes el 1875, encara es poden veure parts dels murs de la galeria, amb les voltes, emperò ja ensorrades -l'editen J. PLEYAN DE PORTA i F. RENVÉ, *Album històric...*, p. 382.

¹⁴ Fou aquest enderroc el detonant de la restauració i perquè es creés una Junta, tal com ho explica també mossèn Laureà Soler en l'opuscle esmentat de 1923: "... *Fa dos anys, les pluges de primavera ocasionaren l'ensorrament de la meitat de la volta del claustre a la banda de migdia. N'Eduard Finestres, tan entusiasta de les nostres glòries, sentí una punyida profunda en el seu cor de patriota. La dolor de la ferida li feu posar el crit al cel. Es dirigí al President de la Mancomunitat de Catalunya i al de la Diputació de Lleida. El Sr. Puig i Cadafalch (el zel del qual per la conservació i restauració dels nostres monuments no serà mai prou ponderat, ni agraït, com es mereix) vingué personalment a veure l'enderroc i examinar l'estat de ço que no ha caigut per ara. Comissionà després l'arquitecte de la Mancomunitat Sr. Martorell perquè veiés el que calia fer de moment. Es constituí a Àger una Junta encarregada de vetllar i arbitrar mitjans per a la conservació de la Col·legiata, la presidència de la qual Junta es donà al infatigable Sr. Finestres...*" Vegeu Laureà SOLER, *Per a la conservació...*

y de esta asamblea surgió una Junta integrada por el Sr. Alcalde, Arcipreste, Juez municipal, dos ediles y otras dos personas más visibles de la población para que tomara acuerdos haciendo desaparecer de momento el peligro inminente de nuevos derrumbamientos y velara por la conservación de lo poco que queda de tanta grandeza... Uno de los acuerdos fue reseguir los tejados, cambiar vigas y otros trabajos preliminares a costa del municipio, pero se acobardó ante la magnitud y coste de los trabajos de consolidación que precisan consistentes en la construcción de dos muros contrafuertes que han de adosarse a la torre y ábside, amén de una buena caja de cemento con que se han de recubrir los tres ábsides. Entonces acudió al gobierno por medio del Diputado, del que no se ha podido lograr un céntimo. Últimamente se recurrió a la Mancomunidad, la cual envió al arquitecto Sr. Martorell, que dió una conferencia pública para evitar que S. Pedro continuase siendo, como lo ha sido de sesenta años a esta parte, un comunal de depredaciones de piedras labradas, e invitar a los actuales poseedores de ellas a que las devolvieran para custodiarlas en una de las salas que ha servido hasta poco de Hospital.¹⁵ Actualmente se está trabajando en remover los escombros de las bóvedas de la colegiata y cripta de Sta. María y traza de las generaciones pasadas, con el fin, primero, de limpiar tanta inmundicia y, segundo, para poder sentar en firme los citados muros. Es claro que, de paso, se recogen los huesos humanos de los varios sitios en las pasadas guerras civiles en que sirvió de cuartel y castillo, y también las piedras de algún valor para hacer con ellas una especie de museo (fig. 5) en dicha sala para que los curiosos que visiten las ruinas de S. Pedro puedan apreciar lo que fue un día la insigne Colegiata de Àger, obra titánica del vizconde Arnaldo Mir de Tost en el siglo XI, fundador del vizcondado de Àger y de su arciprestazgo vere nullius, y, en fin, para que no puedan decir los que vendrán detrás nuestro que nosotros, como nuestros predecesores, fuimos también unos desidiosos que no supimos, no restaurar, que esto excede nuestras fuerzas, pero ni siquiera conservar y custodiar las reliquias de nuestros antepasados. Ahí está todo, absolutamente todo lo que se ha hecho, se está haciendo y se puede hacer en el futuro, de las ruinas de la ex-colegiata, sin que se trate de enajenar ninguna piedra de dicho edificio, al contrario, recoger lo que se encuentra disperso; pero como en este mundo hay seres que a todo le sacan punta, sin que, por otra parte, sean capaces más que de la tristitia boni proximi, al ver un empleado de Mancomunidad que tiene el acierto y paciencia de ordenar aquellos trabajos, se creen que de aquellos mismos van a surgir los tesoros de Creso.

Respecto de la propiedad de aquel edificio, como en el Ayuntamiento hay un acuerdo del año 1885 entre el entonces Párroco de Àger, aconsejado de su obispo, de una parte, cediendo al municipio el edificio de S. Pedro para Hospital y Escuela y cárcel y reloj con sus campanas, y de otra, el municipio cedió para casa rectoral la

¹⁵ Es refereix a l'aula capitular que habilitaren els carlins com a sala de cures de l'hospital que tenia com a sales adaptades per als malalts, les tres galeries que subsistien del claustre, un cop els hi foren tapiades les claraboies.

FIGURA 5. Detall de la pervivència, en el 1972, del dipòsit de pedres que es féu en temps de la Mancomunitat (1922).

que hasta entonces había sido Hospital, yo estaba en la persuasión de que era de ellos.

*Pero aunque así no sea, es decir que S. Pedro sea una de tantas fincas desamortizadas que el estado devolvió a la Mitra de Lérida y siga figurando en el número de ellas, estoy más que convencido que, como no prescriben dichas fincas, aquí no va a ocurrir ningún conflicto, porque yo estoy aquí para evitarlo en el caso improbable de que se intentase alguna enajenación, pues entonces diría yo, como Presidente honorario de la Junta, que el dueño de aquello es el Sr. Obispo de Lérida y nadie más...”*¹⁶

¹⁶ Arxiu Diocesà de Lleida, Àger, Fons Miralles, lligall 9. Agraïixo a la Dra. Carmen Berlabé l'haver-me facilitat el coneixement d'aquesta carta.

Creació de la Junta per a la Conservació de Sant Pere d'Àger

Un cop vist el detallat informe tramès per mossèn Lles al bisbe de Lleida, tot seguit analitzarem els documents que tracten sobre la fundació de la Junta, apareguts dins d'una carpeta, procedents dels fons de qui en fou president, el farmacèutic d'Àger, Eduard Finestres.¹⁷ Aquests ens permetran veure el procés que conduí a crear la Junta, els objectius i les tasques que foren empreses a la Col·legiata sota el seu patrocini. La Junta sabem que es constituí solemnement el 18 de gener de 1922 i que presidi l'acte de constitució l'arquitecte Jeroni Martorell, Cap del Servei de Conservació de Monuments de la Mancomunitat de Catalunya, de la que era aleshores President Josep Puig i Cadafalch.¹⁸ Aquest acte se celebrà a la Sala de Plens de la Casa de la Vila d'Àger i aplegà als següents membres: en Josep Claverol Porta, batlle d'Àger; el reverend llicenciat en Josep Lles Sagarra, rector-arxiprest d'Àger; n'Agustí Soler Montardit, propietari; en Jeroni Lladen Porta, propietari; en Josep Claverol Monclús, propietari; n'Eduard Finestres Fosch, propietari; n'Anton Rufach Curià, regidor de la vila, i en Josep Nadal Mirada, regidor de la vila. Els sis primers, cal dir-ho, foren elegits ja en una assemblea prèvia que fou celebrada el 8 de desembre de 1921,¹⁹ reunida per tractar “... de lo que podria fer-se perquè no s'acabés de perdre lo casal de l'antiga Col·legiata de Sant Pere d'Àger...”. Els membres de la Junta es comprometeren a treballar “... per a conservar les despulles que en queden d'aquell jegant de pedra, tot formós, tot harmonia... Sempre protegits i escoltats per nostre Magnífic Ajuntament i per la més alta representació que en terra catalana tenim, la Mancomunitat de Catalunya...”.²⁰ De la fundació de la Junta, recolzada per la Mancomunitat, se'n féu ressò la premsa de l'època.²¹

Un dels primers acords de la Junta fou l'edició de l'opuscle històric esmentat, “*Per a la Conservació de la Col·legiata de Sant Pere*”, redactat per mossèn Laureà Soler que imprimí la impremta barcelonina de Domingo Ribó, un impressor des-

¹⁷ Fons Finestres-Arxiu Josep Maria Tirapu (particular).

¹⁸ Com hem vist, Puig i Cadafalch viatjà a Àger el 1921, avisat per Eduard Finestres, a fi de veure de primera mà l'ensorrament de la volta del claustre i comissionà Jeroni Martorell per fer-se càrrec de les solucions a prendre. Entre els acords, segurament sorgí el de crear una Junta, a la que podem per tant dir que apadrinà. Sobre Puig i Cadafalch, en relació a la seva faceta restauradora, podeu consultar d'Eduard RIU-BARRERA «Història, arqueologia i restauració...», p. 28-42; sobre Jeroni Martorell, vegeu Jordi AMAT I TEIXIDÓ, «Jeroni Martorell...». També hom pot consultar A. GONZÁLEZ, «A propòsit de Jeroni Martorell...» i per a Josep Puig i Cadafalch, el volum 15 (2001) del *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, dedicat tot a ell, així com Josep PUIG I CADAFAŁCH, *Memòries...*

¹⁹ Aquesta reunió prèvia la provocà l'ensorrament esmentat de la volta del claustre al que es refereixen mossèn Lles i Laureà SOLER, *Per a la conservació...*

²⁰ Fons Finestres-Arxiu Josep Maria Tirapu (particular).

²¹ La notícia de la creació de la Junta, fou publicada breument, el mateix dia, als periòdics, *La Vanguardia* (20-1-1922), *La Gaceta de Cataluña* (20-1-1922) i “*Las Noticias*” (20-1-1922).

centent d'Àger, l'any 1923. El text resulta molt acurat i ben escrit, ja que fou revisat per l'Institut d'Estudis Catalans que li aplicà la normativa ortogràfica vigent aleshores, com explica el propi editor que es cuidà de fer-lo revisar. Es conserven diverses cartes que tracten sobre la seva realització, correcció de gal·lerades i, finalment, de l'edició. Cal dir que Domingo Ribó fou nomenat vocal de "fama" de la Junta, igual que mossèn Laureà Soler i que ambdós es prengueren amb molt d'interès la restauració de la Col·legiata.

Es conserven les cartes emeses per la Mancomunitat donant suport a la nova Junta. Una, enviada per l'arquitecte Jeroni Martorell, amb data del 14 de febrer de 1922, adreçada al President de la Junta, el senyor Finestres, en què li aconsella enviar un comunicat al President de la Mancomunitat, demanant-li ajut econòmic i direcció tècnica per als treballs a realitzar, tot manifestant "*...Una i altra no faltaran, el President coneix Sant Pere, sap bé els seus mèrits i desija que's fassi quant se pugui... Molt li plauria que es netejés la cripta, per aclarir les teories que respecte d'ella, han sigut emeses...*".²² Resulta interessant el que diu sobre endegar la neteja de l'àrea de l'església, especialment la zona de la cripta, i condicionar les pedres treballades. El Servei de Conservació de Monuments, remarca "*...contribuirà a fer els treballs de què vam parlar, esperant que els nostres fonsos i lo que la Junta pugui recollir, hi haurà mitjans suficients per tot...*".

El dia 11 d'octubre de 1922, enviava una nova carta el mateix Martorell al senyor Finestres comunicant-li que "*...aviat vindrà a Àger, D. J. Colominas, membre de la Secció d'Excavacions, home molt entès en treballs de la seva especialitat, qui cuidarà de dirigir els referents a netejar i explorar la cripta de l'església de Sant Pere. Aixís les coses seguiran l'ordre natural, per fer després les obres de consolidació...*"²³ El dia 2 de març de 1922, Presidència enviava també un escrit al senyor Finestres, en qualitat de President de la Junta, notificant-li que la Mancomunitat ajudaria al "*sosteniment i reforma de dit edifici...*"²⁴

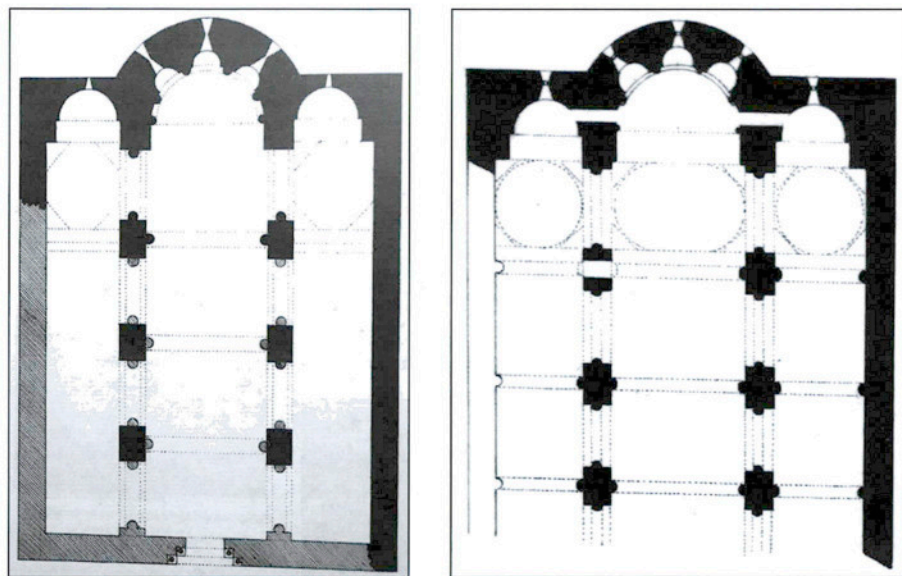
Volem destacar, abans de continuar, la gran amistat que existia entre Eduard Finestres i Josep Puig i Cadafalch; una amistat que venia d'abans, potser de quan aquest visità la vila per primera vegada per prendre notes i efectuar el plànol de la Col·legiata²⁵ que publicà a la seva magna obra *L'arquitectura romànica a Catalu-*

²² Fons Finestres-Arxiu Josep Maria Tirapu (particular).

²³ Fons Finestres-Arxiu Josep Maria Tirapu (particular).

²⁴ Fons Finestres-Arxiu Josep Maria Tirapu (particular).

²⁵ Suposem que seria vers 1912. Hi ha una anècdota que parla sobre la vinguda de Puig i Cadafalch a Àger. Es diu que Eduard Finestres tornava del camp amb una trossa de llenya i que de sobte veié, a la plaça Major, Puig i Cadafalch a qui reconegué, es donà a conèixer i l'acompanyà tot seguit a visitar la Col·legiata, fent-li veure la necessitat d'una restauració. Es diu també que la visita l'efectuà Puig i Cadafalch en ser nomenat president de la Mancomunitat i haver pres la decisió de visitar les diferents poblacions de Catalunya. No hem pogut verificar aquesta data, tot i així suposem més versemblant que la primera visita l'efectués per dur a terme el seu treball de camp per la magna obra sobre l'arquitectura romànica, cosa que explicaria que, quan el 1921 fou cridat per veure els danys soferts pel claustr, va acudir en persona a fi de fer-se'n cabal.

FIGURES 12-12 bis. Planta de la Col·legiata de Sant Pere d'Àger, segons Lluís Domènech i Montaner (1904-1906) i segons Josep Puig i Cadafalch (1909-1918).

nya, l'any 1918²⁶ (fig. 12 i 12 bis). En aquest sentit, creiem que fou Puig i Cadafalch qui aconsellà crear la Junta, davant el gran interès del senyor Finestres i d'altres agerencs com mossèn Lles o mossèn Laureà Soler, donada la necessitat de captar ajuts. Es conserven tres cartes eloqüents en aquest sentit. La primera tramesa a Eduard Finestres, el 24 d'abril de 1922, en què l'informa: “Vareig rebre la vostra estimada lletra en la qual en felicitar-me les festes de Pasqua, cosa la qual us agraeixo ben sincerament, us interessàveu pels treballs de conservació de la Col·legiata de Sant Pere... Us saluda ben cordialment el vostre amic afm. J. Puig i Cadafalch” (fig. 4). La segona porta data del 19 de desembre de 1922 i en ella Puig i Cadafalch li manifesta el seu agraïment: “He rebut la vostra lletra i resto ben agraït als vostres mots d'afecte... He d'agrair-vos també el vostre article de la Falç de Balaguer qual exemplar oportunament vareig rebre... Ja sabeu com m'és de grat de

²⁶ Vid. JOSEP PUIG I CADAVALCH... *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. III, p. 436-439. De fet, cal dir que es tracta de la segona planta dibuixada, ja que el 1904 ja en dibuixà una altra, que restà inèdita, Lluís Domènech i Montaner durant la seva visita a la Col·legiata –vid. Enric GRANELL... *Lluís Domènech i Montaner. Viatges...*, p. 150.

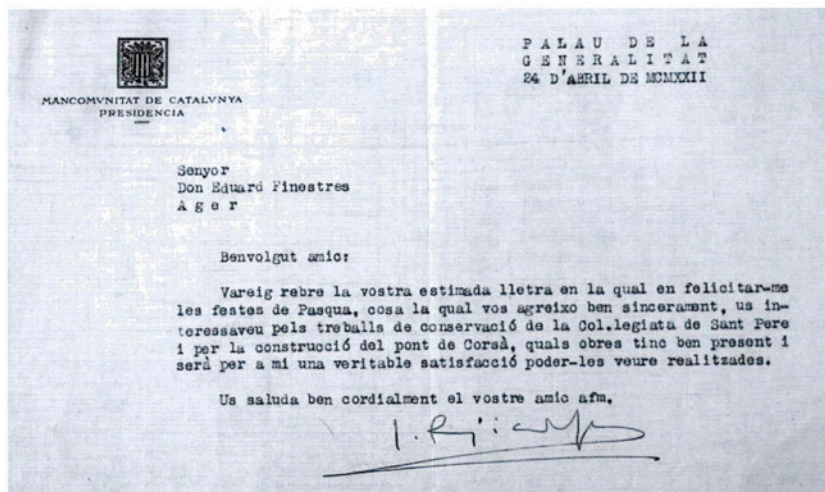

FIGURA 4. Resposta de J. Puig i Cadafalch a E. Finestres, agraint-li l'interès de la Junta pels treballs de conservació de la Col·legiata (24 abril 1922).

correspondre al vostre bon afecte amb el meu més cordial...". La tercera, ja del 5 de gener de 1923, assabenta al senyor Finestres haver rebut "*...la carinyosa felicitació d'any nou que m'adreça aquesta Junta...*".²⁷

Altres cartes de la Junta van adreçades a cercar ajuts per a l'obra de la Col·legiata, com les dues trameses al senyor Daniel Riu, diputat a Corts per Tremp, aleshores cap del districte electoral de la Vall d'Àger. Una porta data del 23 de febrer de 1922 i és la resposta de Daniel Riu a la petició d'ajut. En ella el diputat demana que se li envii una instància dirigida al Ministre d'Instrucció Pública, en què s'exposi el valor artístic de la Col·legiata, el seu estat ruïnós i la necessitat de conservar-la, sol·licitant per això el suport de l'Estat.²⁸ De fet, fou una gestió infructuosa, ja que no s'aconseguí cap diner.²⁹ Altres cartes es trameteren per motivar i cercar suports, cas de l'adreçada a Obres públiques, el 2 de febrer de 1922, a l'enginyer director de la que surt anomenada com "*Carretera de Balaguer a la frontera francesa*" que és l'actual.³⁰

²⁷ Fons Finestres-Arxiu Josep Maria Tirapu (particular).

²⁸ Fons Finestres-Arxiu Josep Maria Tirapu (particular).

²⁹ Arxiu Diocesà de Lleida, Àger, Fons Miralles, lligall 9. A la carta de J. Lles és on s'indica la gestió infructuosa davant el Ministeri d'Instrucció Pública.

³⁰ Fons Finestres-Arxiu Josep Maria Tirapu (particular).

Aquesta documentació es complementa amb les actes, tot i que no estan completes. Veiem-ne algunes: en primer lloc la del 20 d'octubre de 1922 en què es dona la benvinguda al "*Sr. Delegat de l'Institut d'Estudis Catalans En J. Colominas...*", nomenat per dirigir "*els treballs de neteja i exploració de la cripta de nostra Col·legiata, oferint l'apoio que puguem menester pel millor èxit...*". Signa l'acta el secretari Jeroni Lladen. En l'acta següent, del 27 d'octubre de 1922, es dona notícia d'un pamflet redactat pel rector-arxiprest Josep Lles, adreçat a la nombrosa població originària d'Àger i comarca que estava vivint a Amèrica. En ell es demana per les obres de la Col·legiata i "*per fer reviure el Sant Hospital*". El pamflet és entregat a Vicenç Llorenç i Domingo, veí d'Àger que emigrava aleshores a l'Argentina. El 9 de novembre de 1922, assistim a un nou consell de la Junta en què hi estigueren presents tots els membres convocats i en el qual primerament es dona notícia de la vinguda de Barcelona de Domènec Ribó, expressament per veure el tarannà de les obres que es duïen a terme a la Col·legiata "*obres que com tots saben son de netejar i explorar la cripta, creient que la neteja podrà fer-se també als claustres i el damunt de la volta de la cripta i fent avinent l'interès que hi pose en tot l'encarregat d'aquells treballs, lo que dóna lloc a que'l Senyor President demani i així es fa. Quede escrit la complaensa de la Junta, i com es troba present aquell tècnic en Josep Colomina, se li diu en veu alta. Dóna compte de que poc a poc va fent-se el museu ja començat, i que pera millor examen i conservació de lo que s'arregle, s'ha traslladat a la sala dita del Hospital, quedant en la primera sala i estada, origen de la sala capitular, les pedres d'arc i llaçades.*"

Acaba el President manifestant que una vegada fets aquests treballs els primers del ordre natural establert per la direcció de la Mancomunitat Catalana, vindran els del revestiment dels absis, i aguant del campanar, i pose a consideració de la Junta si fose o no encertat el gestionar, dins de les normes que des de un principi aquesta Junta s'ha fet seves del respecte i atansament, que el campanar pugue arreglar-se tornant a la seva forma de construcció, o sigui de campanar romànic.

Després de llarga i entenimentada discussió s'acorda esperar arribi el moment de fer aquells treballs i consultar-ho aleshores, perquè nostres bons desitjos no donguessin motiu de cap allargament de res...". La darrera acta que se'ns ha conservat, la vuitena, del 14 de març de 1923, tracta fonamentalment de les accions per a la capta de donatius per a l'obra de Sant Pere, inclosos els capellans fills d'Àger, als que se'ls hi assigna una quota.³¹

Tot un munt d'iniciatives, com es pot veure, a les que se sumen l'edició de l'opuscle ja esmentat que va veure la llum aquell mateix any de 1923, planejat per difondre'l i servir de fórmula efectiva per a la recaptació d'ajuts. En una carta del 16 de febrer de 1923, adreçada al senyor Finestres, l'autor de l'opuscle li notifica que ja estan editant i li demana el seu parer "*a veure si t'agradran, m'ha semblat que*"

³¹ Fons Finestres, *Llibre de sentades de la Junta per a la Conservació de la Col·legiata de Sant Pere d'Àger*, any MCMXXII, fol. 3-19.

debia ser una breu història de les vicissituds que ha passat l'edifici ja que's tracta de la conservació de les relíquies que'n queden. Tal com sigue i tal com el trobem, perenne la ferma voluntat...". La resta de la carta informa de la tramesa d'opuscles realitzada per ell i l'editor. Una segona carta del 9 de març del mateix any aborda diferents problemes, el més important la recaptació de diners, ja que en dit any està prevista la restauració del campanar.³²

Conservem, també, la carta enviada el 15 de febrer de 1923 per en Ribó a Eduard Finestres, notificant-li l'edició de l'opuscle "*per a la capta de Sant Pere... Crec i aixís ho espero, de que satisfarà en absolut lo mateix el seu redactat que la seva presentació en la que no he escatimat res amb objecte de que a la sola vista del opuscle sigui ben rebut i millor atés per a la caritat. L'he vestit de gran festa. Ara sols falta que els agerencs responguin com se mereix...*";³³ la resta tracta de la seva difusió i dels encarregats de fer-ho. Una segona carta, del 17 de febrer, aborda els mateixos problemes de difusió.³⁴ Afortunadament, juntament amb aquestes cartes, ens consten els esborranys d'algunes de les respostes d'Eduard Finestres,³⁵ primerament al senyor Ribó, amb data 22 de febrer de 1923, on manifesta la seva satisfacció pel bon treball "*felicitant per endavant an aquell que com tu, només per portar sang de retorn d'aquesta vila, hi tens tan afecte, quan molts, molts, amb més circulació que la que corre per les teves venes, estan defallits...*". Segueixen altres agraïments i la petició dels opuscles que necessita per repartir-los i fer-se càrrec de les seves obligacions com a president de la Junta. En una segona carta, també un esborrany, que porta data del 24 de febrer, respon a mossèn Laureà Soler i el felicita per la tasca realitzada.

Malauradament, no tenim, fins al present, actes ni correspondència, de les obres empreses l'any 1923 a la Col·legiata i de l'actuació de la Junta. L'actual propietari del Fons Finestres, en Josep Maria Tirapu, ens ha promès seguir escorcollant-lo, raó per la qual tenim l'esperança que apareguin nous papers que omplin aquest buit. Tot i així posseïm una segona carta de mossèn Lles adreçada al bisbe Miralles de Lleida, interessantíssima, perquè ens dóna notícia de la reparació que

³² Fons Finestres-Arxiu Josep Maria Tirapu (particular).

³³ El tiratge fou de 500 exemplars.

³⁴ Fons Finestres...

³⁵ Fons Finestres, *Cuaderno perteneciente a Junta per la Conservació de la Col·legiata de Sant Pere de Ager. Notes-Bones còpies.*

³⁶ Aquest dipòsit de pedres perviurà fins als inicis dels anys setanta, quan s'emprengui la segona restauració de Sant Pere. Quant a l'hospital, com hem dit, comprenia l'aula capitular, convertida en sala de cures, y les tres galeries conservades del claustre oest, sud i est, a les que es tapiaren llurs clauboies per formar les sales (fig. 7 i 15), obrint les portes i finestres necessàries, de forma semblant a com es féu amb el claustre de Lleida, quan al segle XVIII fou convertida la Seu Vella en caserna. Aquest hospital que tenia tres sales no sabem si se seguí emprant durant el temps que fou caserna, fins l'any 1876. En tot cas, es deuria mantenir ja que en el 1885 fou cedit a l'Ajuntament d'Ager per aquest ús com a hospital municipal, tal com hem vist que ho explicava mossèn Lles en la seva primera carta tramesa al bisbe Miralles. Durant la guerra carlina esmentada s'havia enderrocat l'hospital de la vila, que era al

s'efectuà al campanar, tal com estava previst, l'any 1923, un cop finalitzades les tasques de neteja de la cripta i de la creació del dipòsit de pedres, a l'antiga sala capitular, convertida en sala d'hospital en temps dels carlins³⁶ (fig. 5).

Donat el seu interès, transcriurem tot seguit la part que ens interessa del text de la carta que porta data de 29 de setembre de 1923: *"Muy estimado prelado: al fin después de varias dilaciones llegó anteayer a ésta con personal y material a sus órdenes el jefe arquitecto D. Juan Rubió para proceder primeramente a la consolidación de la torre románica de la colegiata de S. Pedro, que es lo que debía hacerse antes que todo si de veras quiere evitarse en el próximo invierno una catástrofe sepultando a la mitad de la población... Después de la conferencia que nos dio dicho señor ayer noche a todas las autoridades y cabezas de familia de toda la villa en el gran salón del Ayuntamiento, hablé a solas con el Sr. Rubió de la conveniencia de proceder de perfecto acuerdo y armonía con el Sr. Obispo de Lérida y la Junta Diocesana creada para la vigilancia y conservación de monumentos y obras de arte, más que más, siendo la excolegiata medio en ruinas una de las propiedades restituidas por el gobierno a la parroquia de S. Vicente de Àger, diga lo que quiera el Ayuntamiento de la villa que siempre ha tenido la manía de adjudicarse los bienes eclesiásticos procedentes de la desamortización. A lo que respondió dicho señor muy atento que en vista de lo que yo le decía, que lo tenía por verdadero, en este viaje no, pero en el próximo, se comprometía a hacer una visita exprofeso al Sr. Obispo de Lérida que conoce perfectamente de cuando era canónigo en Palma, a quien entregará copia del informe hecho por él a la Asamblea última de la Mancomunidad respecto del plan de obras a efectuar en la excolegiata de Àger... Dicho Sr. Arquitecto ya le explicará al detalle lo que piensa haber en S. Pedro..."*³⁷

La carta, com hem pogut comprovar, informa de la restauració del campanar, que era l'obra prioritària, i també, com en l'anterior carta transcrita, sobre la propietat de la Col·legiata que ell considera de la parròquia, tot i que la reivindica l'Ajuntament. Una qüestió espinosa que ha perviscut fins a dia d'avui.

costat de la parròquia, dedicat a Sant Jaume, i que havia fet erigir l'abat comendatari Llorens Peris a les primeres dècades del segle XVI, motiu pel qual es passà a emprar el de la col·legiata. No sabem fins quan mantingué aquest ús com a hospital, juntament amb el d'escola, com ens ho testimonia mossèn Laureà Soler que hi havia après les primeres lletres. En referir-se a l'enderroc que patí el claustre al setge del 1647 i a la pena que sentiren l'arxiprest Joan Fort i els seus canonges, explica que no es veieren amb cor de refer-lo i que per evitar la seva ruïna *"...van ésser tapiades, amb sengles parets de mamposteria, les arcades que havien quedat. Així han durat, fins al nostre temps, les tres galeries, convertides en tres sales, sense la gràcia que els donava abans la vista dels gentils arc-botants i jardí interior. En aquelles sales havem après les primeres lletres tots els fills de la vila que passem dels cinquanta anys..."* –vid. Laureà SOLER, *Per a la conservació...* – i quant a l'hospital impulsat per Llorens Peris, Francesc FITÉ, «Llorens Peris (1503-1542)...», p. 697-710», i «Llorens Peris, un abat humanista...», p. 243-296.

³⁷ Arxiu Diocesà de Lleida, Àger, Fons Miralles, lligall 9. Agraïxo l'haver-me facilitat el coneixement d'aquesta carta a la Dra. Carmen Berlabé. Sobre aquest arquitecte modernista que col·laborà amb Gaudí podeu veure Ignasi de SOLÀ-MORALES, *Joan Rubió i Bellver...*

Algunes conclusions sobre la intervenció de restauració i la cerca arqueològica

A través dels documents aportats, hem mirat d'evocar el procés de destrucció i degradació patit per la Col·legiata al llarg de la segona meitat del segle XIX, fins al punt que l'enderroc d'una de les voltes del claustre –la del tram est de l'ala sud (fig. 6)–, l'any 1921, provocà la presa de les mesures necessàries per evitar més enderrocs i consolidar els elements amb més perill, a saber el campanar i la zona absidal. Ja en les previsions que es feren el 1922, hem pogut veure que es parlava de consolidar els tres absis, on s'hi advertia una clivella –visible en fotografies antigues, sota la finestra central de l'absis principal (fig. 8)– amb un revestiment d'argamassa i un contrafort, i d'apuntalar el campanar, també amb un contrafort i reparant una altra gran clivella –visible en fotografies antigues en la cara de ponent (fig. 9).

Fins al moment, no hem localitzat l'informe de restauració esmentat pel propi Rubió, motiu pel qual únicament podem donar compte, en aquest moment, del que pot observar-se, sobretot en el campanar. Així, és ben visible encara un pilar d'obra erigit a la cripta, a l'inici del col·lateral meridional –per reforçar la volta–, sota mateix del campanar, i uns tirants de ferro que es troben a la sala de campanes, amb l'objectiu d'evitar el seu esventrament i enderroc que la clivella anunciava ben clarament. Mercès a fotografies antigues ens adonem que, a més a més d'eliminar la clivella, foren oberts els finestrals del pis de les campanes, tots ells romànics de mig punt, fins aquell moment tapiats, així com un portalet que hi havia sobre les teulades, en la cara nord (fig. 10 i 11).

Per alleugerir el campanar, a més a més, es desmuntà i eliminà un annex d'obra adossat a la cara sud –visible en les fotografies antigues (fig. 9 i 10)– per sota del nivell de les finestres del pis de campanes, que s'havia afegit per allotjar-hi el rellotge horari; no podem afirmar que fos aquest mateix 1923. La maquinària del rellotge, aleshores es disposà dins del pis de les campanes, en una petita estança, obrint un forat a la cúpula del braç del transsepte per tal de donar pas a les dogues dels pesos.³⁸ Hem de dir que aquest tram del transsepte estava clos per un mur, ja que seguia fent les funcions de presó que havia assolit en convertir-se el conjunt de la Col·legiata en caserna. Pel que fa a l'absis, advertim que fou restaurat perquè s'eliminà una clivella; a més resta ben visible el contrafort, adossat al costat meridional, arran de muralla, amb què s'apuntalà tot el conjunt dels tres absis (fig. 11).

Quant a les tasques prèvies, realitzades l'any 1922, també les podem deduir perfectament, a més de documentar-les a través de les notícies aportades. I en aquest sentit és bo destacar que, a més a més de desenrunar la zona de la cripta

³⁸ El primer rellotge automàtic fou col·locat el segle XVI, costejat per l'esmentat abat Llorens Peris (vegeu nota 36). Si observem la fig. 10, posterior a la restauració de 1923, veiem que no apareix eliminat el cos annex del rellotge, raó per la qual cal creure que fou fruit d'una intervenció posterior que, de moment, no podem precisar.

FIGURA 6. Detall de la volta del claustre, ala sud, c. 1912 (Arxiu Mas / Arxiu Gómez Vidal, Institut d'Estudis Ilerdencs).

FIGURA 7. Claustre gòtic, abans de la destrucció, vista de les tres galeries, c. 1875. (Fotografia J. Manetes?).

FIGURA 8. Col·legiata de Sant Pere d'Àger, fotografia presa vers 1922. (Fons Gómez Vidal, Arxiu fotogràfic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs).

FIGURA 9. Vista de conjunt, darrer terç del segle XIX. Hom pot veure el campanar abans de la restauració de 1923.

FIGURA 10. Campanar de Sant Pere d'Àger, restaurat en part, abans de 1929. (Fotografia Ramon Aramon i Serra, secretari de l'IEC).

FIGURA 11. Campanar, abans de la restauració de 1996 (c. 1972, fotografia F. Fité). En primer terme, hom pot veure el contrafort afegit el 1923 per recolzar la zona absidal.

per tal de verificar el que Villanueva descriu,³⁹ es portà a terme una important recerca arqueològica, tant a la cripta com al claustre, a la vegada que es feia l'esmentada recollida de pedres. L'estudi del monument i la restauració requerien aquesta tasca prèvia, sens dubte. Puig i Cadafalch havia dibuixat la planta del temple quan encara estava mig enrunat, sense possibilitats de poder examinar la zona de la cripta, el que explica l'interès mostrat perquè es fes un desenrunament acurat que Colominas, sembla, va fer extensiu a la zona del claustre. Des d'aquest punt de vista resulta interessant examinar la planta i l'alçat (fig. 12 bis i 13) que dibuixà Puig i Cadafalch i veure les incorreccions degudes a la dificultat que representava fer una bona lectura del monument en el greu estat d'ensorrament en què es trobava primordialment el temple romànic. Si ens mirem la planta, podem advertir que la disposició de columnes adossades únicament la va contemplar als pilars de la nau principal, mentre que, en el cas de l'alçat del transsepte, el tram del presbiteri

³⁹ Vegeu Francesc FITÉ, «Arnau Mir de Tost...», p. 128-129.

FIGURA 13. Alçat del transsepte, segons dibuix de Josep Puig i Cadafalch (1909-1918). El tram central presbiteral interpreta malament la volta que era de canó transversal.

el dibuixà amb una volta longitudinal en lloc de transversal com corresponia. Tenim la sort de posseir, de pocs anys abans, la planta que dibuixà el seu mestre Lluís Domènech i Montaner (fig. 12), inèdita fins el 2006,⁴⁰ que ens mostra una dificultat semblant. Domènech i Montaner no dibuixà, per exemple, el mur de ponent, segurament per manca d'informació clara,⁴¹ emperò interpretà correctament els pilars de les naus amb columnes adossades per totes les cases, i a més dibuixà perfectament els corredors d'accès a les absidioles des de l'absis principal que Puig situa, emperò no dibuixa. També interpretà bé les cúpules rebaixades sobre trompes dels braços del transsepte, com Puig, emperò, en el cas del tram del presbiteri, s'equivoca igualment: proposa una cúpula elíptica sobre trompes que els vestigis de la volta de canó transversal que hi va haver fan que s'hagi de descartar.⁴²

Cal insinuir que fou molt important la recollida de pedres treballades, emmagatzemades, com hem ja comentat, dins de l'antiga sala capitular (fig. 5). No ens

⁴⁰ Enric GRANELL..., *Lluís Domènech i Montaner. Viatges...*, p. 150.

⁴¹ Puig i Cadafalch el dibuixa, tot i que se l'inventa, igualment com el portal que hi situa amb columnes als angles i el mur nord caigut, diferenciant-lo perfectament del conservat.

⁴² Actualment es pot veure com era, ja que es restituí en les dues darreres intervencions, dirigides per l'arquitecte Melitó Camprubí i l'equip col·laborador.

consta la recollida que segurament s'efectuà per tot el poble, a més de la de dins de la Col·legiata, especialment en el que restava en peu de les catorze estacions que configuraren el *Via Crucis*, per a les que s'empraren columnes i capitells procedents de la cripta, tal com encara fou constatat pels membres de la comissió del Centre Excursionista que visitaren Àger el 1886, tal com ja hem vist. De la seva descripció es desprèn que aquestes estacions s'estaven malmetent i podia produir-se la pèrdua i desaparició dels capitells del segle XI que les conformaven. Caldrà seguir indagant sobre la possibilitat que aquest recull s'hagués endegat abans, ja que alguns dels capitells, concretament els que formen part dels fons del Museu de Lleida Diocesà i Comarcal, ingressaren al Museu del Seminari de Lleida, fundat pel bisbe Messeguer, l'any 1897.⁴³

Quant a les intervencions arqueològiques empreses per Joan Colominas, a la zona de la cripta i a la del claustre, ha d'assenyalar-se que propiciaren la descoberta de troballes interessants, com la d'alguns fragments de teixits, segurament eclesiàstics, conservats actualment al Museu Tèxtil i d'indumentària de Barcelona.⁴⁴ Sembla que no fou la primera intervenció arqueològica que es dugué a terme al recinte de la Col·legiata, ja que el 1886 se'n documenta una d'anterior que hem de creure pro-

⁴³ A saber, els capitells amb núm. inv. 585, 575, 557 i 553. Les dues escenes del retaule de Sant Lluç que conserava el museu, hi ingressaren el 1906, mentre que el fragment de l'Epifania del retaule ja esmentat de la cripta de Santa Maria la Vella ho feu l'any 1895 –vid. *Museu Diocesà de Lleida. Pulchra. Catàleg de l'exposició*, Lleida, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1993, p. 68-69 i 163; també Carmen BERLABÉ, *Els inicis de la museologia a Lleida i el Museu Diocesà: història i vicissituds d'una col·lecció*, Barcelona, UB, 1999 (tesi de llicenciatura inèdita), vol. II. Per al fragment d'Epifania, al que cal afegir un de nou, aparegut darrerament a la Col·legiata –vid. supra nota 8. A aquests capitells se n'hi pot sumar un que ha ingressat recentment al Museu de Lleida, procedent dels fons de l'Institut d'Estudis Ilerdencs –núm. inv. 3682 (antic L-5309, col. IEI), juntament amb una imposta, tot i que erròniament catalogada com a procedent de Bovalar (L-354, col·lecció IEI, Col·lecció Arqueològica de la Diputació de Lleida). Cal suposar que aquestes dues peces formaven part del lot de capitells que ingressaren al museu el 1897 i que fou després de la Guerra Civil (1942) quan s'integraren al fons arqueològic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, sense saber el perquè, on fou catalogada erròniament la imposta com a procedent de Bovalar. A tots aquests capitells i impostes, se'n pot encara afegir un altre que s'ha restituit a la cripta en la darrera fase de restauració de la Col·legiata, el qual estava reutilitzat a l'actual rectoria d'Àger, antiga casa de les monges, un edifici que fou fet a joves en el 1900 pels habitants de la vila.

⁴⁴ La notícia de l'existència d'aquests teixits ens l'ha facilitada la Sra. Rosa Maria Martín, a qui li agraïm. Es tracta de diversos fragments dels quals tot seguit anem a oferir la descripció que consta a les respectives fitxes de catalogació: la primera porta el núm. 49423, i hi llegim la següent descripció: "*Dos fragmentos de forma irregular de tejido de seda salvaje con ligamento de satén y la trama más densa que la urdimbre. Color ocre-rojo (sg. XIV-XV?); medidas 0,14 x 0,15 m.; procedencia: "Procede de las excavaciones que en el año 1918, efectuó el Sr. Colominas en el claustro (del sg. XIV) de la colegiata de San Pedro del pueblo de Ager (Lérida)"*", fons museu s/nº - T 1. Cal puntualitzar que l'excavació s'efectuà el 1922 com hem estat veient. La segona fitxa, duu el núm. 49424, i s'hi descriu "*Dos fragmentos de tejido de seda salvaje, de forma irregular. Unicolor; ocre-rojo, labrado por trama. Ligamento de fondo, tafetán, con doble urdimbre. Tema de losanges, formados por rombos, y en su centro, un motivo floral simétrico*" (siglo XIV-XV), mesures màximes 0,35 x 0,28; 0,70 x 0,17 m.; procedència: "*Procede de las excavaciones que en el año 1918, efectuó el Sr. Colominas en el claustro (siglo XIV) de*

tagonitzada pels membres de la comissió d'excursions científiques del Centre Excursionista de Catalunya. Tenim notícia de l'excavació, mercès a una interessant olleta de vidre d'incineració romana, datada entre els segles I-III, que hi fou descoberta. Una inscripció sobre un paper adherit a l'olla ens ho indica "*Procedente de una escabación, ruinas de un monasterio en Ager, provincia de Lérida, a una hora de Bellpuig de las Avellanas, 29 de abril de 1886*"⁴⁵ (fig. 14). Fou també en l'època de Colominas quan, segurament, es baixaren a Barcelona els capitells que, procedents de la cripta de Sant Pere d'Àger, formen part actualment dels fons del Museu Nacional d'Art de Catalunya.⁴⁶

Certament, aquesta important intervenció que comptà amb el suport de Josep Puig i Cadafalch i la Mancomunitat de Catalunya, fou crucial per al manteniment de les restes actuals del monument, tot i que seguí havent-hi alguns enderrocs, sobretot en les arcades del col·lateral septentrional del temple romànic, que restaven encara en peu, així com en la galeria oc-

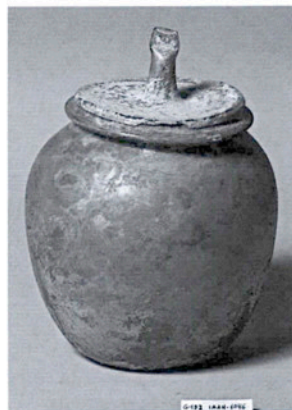

FIGURA 14. Olleta romana d'incineració, de vidre, segles I-III / 22 per 20 cm de diàmetre (Institut Amatller, Barcelona).

la colegiata de San Pedro del pueblo de Áger (Lérida)", Fons museu s/nº T 1. La darrera fitxa porta el núm. 49.425 i indica "*Fragmento de tejido de seda salvaje, de forma irregular con orillo en un lado. Unicolor, ocre-rojo, labrado por trama. Ligamento de fondo tafetán con doble urdimbre: cada losange, motivo floral simétrico*". Siglo XV-XVI. Mesures màximes: 0,42 x 0,45 m.; procedència: "*Procede de las excavaciones que el año 1918, efectuó el Sr. Colominas en el claustro del siglo XIV de la Colegiata...*". Un darrer fragment que ingressà al museu al novembre de 1973, com a procedent de l'antic "Museo de Arte Moderno", porta núm. inv. 109.182, catalogat, dins 5.- b) Brocados, que es descriu: "*Fragmento de tejido de seda con pasadas de hilos dorados varios; alambre entorchado sobre seda amarilla y formando anillado de dos dimensiones. El anillado forma el dibujo perfilado por seda color ladrillo sobre fondo dorado. Tema incompleto del tipo de los brocados de gran composición vegetal de troncos, hojas y cardos del s. XIV-XV*", mesures 17 x 8 cm.; procedència: "*Monasterio de Áger (Lérida)*". Hom pot suposar que formava part de les peces recuperades segurament per Colominas en la seva excavació de 1922, tot i que cap la possibilitat també que hagués aparegut en la intervenció de restauració de D. Alexandre Ferrant, a principis dels anys setanta del segle XX, cosa que caldria confirmar.

⁴⁵ Es conserva actualment a l'Institut Amatller de Barcelona i forma part de la seva col·lecció de vidres. Va figurar a l'exposició, *Ànimes de vidre. Les col·leccions Amatller* (exposició: 28 octubre 2010-22 maig 2011), Barcelona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona). Tot i no constar, cal recordar que fou aquest any el de la primera visita de la comissió d'excursions científiques del Centre Excursionista de Catalunya, amb la qual creiem que cal relacionar la troballa, malgrat no constar que efectuassin cap excavació.

⁴⁶ Al MNAC es troben dos capitells i una imposta que hi ingressaren de ben segur en el 1922-1923. Consten catalogats formant part dels fons del Museu en el 1926 (núm. inv. MNAC/MAC 24001, 24002 i 49368) –vid. Imma LORÉS, «Capitell d'Àger», *Museu Nacional d'Art de Catalunya. Prefiguració...* p. 125-126.

FIGURA 15. Sala de la galeria occidental del claustre, finals segle XIX o principis del segle XX. (Fotografia Arxiu Mas, n. C-35821).

cidental del claustre, en la que no s'hi intervení fins l'any 1975, en l'època de l'arquitecte Sáez Aragonés.

Podem parlar, per aquesta darrera fase, per tant, d'un procés de degradació propiciat en part per les dues dictadures que se succeïren amb pocs anys de diferència; les dues perjudicials perquè esmerçaren pocs esforços per a la conservació dels monuments, tot i que en la darrera etapa de la dictadura franquista, als inicis dels anys setanta, es reprengueren les segones tasques de restauració, únicament en el temple romànic de Sant Pere, sota la direcció de l'arquitecte Dom Alexandre Ferrant,⁴⁷ dada amb la que donem cloenda a aquesta memòria que ha volgut destacar sobretot l'important paper jugat per la Mancomunitat per a la conservació del Patrimoni del nostre país, de forma especial en els anys de govern de Puig i Cadafalch, entre 1917-1923.

⁴⁷ Al Col·legi d'Arquitectes de Lleida es conserva el Fons "Alexandre Ferrant", on hi figura la memòria de restauració duta a terme sota la seva direcció.

BIBLIOGRAFIA

- AMAT I TEIXIDÓ, Jordi. «Jeroni Martorell, el Servei de Monuments històrics i la salvaguarda del Patrimoni de la Generalitat de Catalunya», *Singladures: revista d'història i patrimoni cultural de Vilassar de Mar i el Maresme*, (2009), núm. 26.
- CARROVÉ I VIOLA, Domènec. «El general Castells», *Ilerda*, XXXIV, p. 253-269.
- DURAN I SANPERE, Agustí. «Fragments d'un retaule d'Àger», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol II, (1932), p. 42-49.
- DURAN I SANPERE, Agustí. *Els retaules de pedra*. Barcelona: Alpha, 1932 (Monumenta Cataloniae), 2 vols.
- FITÉ, Francesc. «Llorens Peris (1503-1542) i el seu mecenatge artístic en la Col·legiata de Sant Pere d'Àger». *I Congrés de la història de l'església catalana*. Solsona, 1993, vol. 2, p. 697-710.
- FITÉ, Francesc. «Llorens Peris, un abat humanista a la Col·legiata de Sant Pere d'Àger». *Miscel·lània de les Terres de Lleida al segle XVI*. Lleida: IEL, 1995, p. 243-296.
- FITÉ, Francesc. «Arnau Mir de Tost i la fundació de la Col·legiata de Sant Pere d'Àger». *Lambard*, XXI (2009-2010). Barcelona: IEC, 2011, p. 119-148.
- FITÉ, Francesc. «Arte y poder: obras de 'prestigio' y símbolos de poder. Algunos ejemplos catalano-ribagorzanos». *Imágenes del poder en la Edad Media. Estudios in memoriam del prof. Dr. Fernando Galván Freile*. Universidad de León. Área de Publicaciones, 2011, 2 vols.
- GONZÁLEZ, A. «A propòsit de Jeroni Martorell, Puig i Cadafalch i Torres Balbás». *Monografies*, 3 (Diputació de Barcelona/Secció Arquitectura).
- GONZÁLEZ I MONTARDIT, Eduard. *Un farmacèutic d'Àger en la guerra dels carlins*. Bellpuig: Saladrígues, 2003.
- GRANELL, Enric; RAMON, Antoni. *Lluís Domènech i Montaner. Viatges per l'arquitectura romànica*. Barcelona: COACB Publicacions, 2006.
- LORÉS, Imma. «Capitell d'Àger», *Museu Nacional d'Art de Catalunya. Prefiguració*. Barcelona: MNAC, 1992, p. 125-126.
- PLEYAN DE PORTA, J.; RENYÉ, F. *Album històric, pintoresch y monumental de Lleyda y sa província*. Lleida: Joseph Sol Torrens, 1880.
- PUIG I CADAVALCH, Josep; FALGUERA, Antoni de; GODAY I CASALS, Josep. *L'arquitectura romànica a Catalunya*. Barcelona: IEC, 1918, reed. 1983, 3 vol.
- PUIG I CADAVALCH, Josep. *Memòries*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003. (Biblioteca Abat Oliba; 252).
- RIU-BARRERA, Eduard «Història, arqueologia i restauració (s. XVI-XX)». *Les esglésies de Sant Pere de Terrassa: de seu episcopal a conjunt monumental*. Terrassa: Museu de Terrassa; Barcelona: IEC, Amics de l'Art Romànic, Centre d'Art Romànic Català (ARCAT), 2001, p. 28-42.
- SANAHUJA, Fra Pere. *Historia de la villa de Àger*. Barcelona: Seráfica, 1961.
- SOLÀ-MORALES, Ignasi de. *Joan Rubió i Bellver y la fortuna del gaudinismo*. Barcelona: COAGB Publicacions, 1975.

SOLER, Laureà. *Per a la conservació de la col·legiata de Sant Pere d'Àger*. Barcelona: Impremta Ribó, 1923.

VILLANUEVA, Jaime. *Viage literario a las iglesias de España*. València: Imprenta de Oliveres, antes de Estevan, t. IX (Viage a Solsona, Ager y Urgel, 1806-1807), 1821.

«Visita a Àger». *L'Excursionista. Butlletí mensual de la Associació catalanista d'excursions científicas*, any IX (Barcelona, 30 setembre 1886), núm. 95, p. 554-555.